

Hacı Bektâş-ı Velî'nin Makâlât Adlı Eserinde Marifetin Sembolü Olarak Su Metaforu*

Edibe Boyraz

[0000-0002-2388-5855](mailto:edibe.boyraz@bozok.edu.tr) | edibe.boyraz@bozok.edu.tr

Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, Yozgat, Türkiye

ROR ID: [04qvdf239](https://orcid.org/04qvdf239)

Öz

Tarihsel süreçte bilginin açığa çıkarak yorumlanması müşahhas ve mücerret bakımdan karşılığını bulmuştur. Düşünürler fikirlerinin daha etkili ve doğru aktarımını sağlamak adına mücerret olanı, duyu organlarıyla tecrübe edilebilen örneklerle örülü metaforik anlatımla izah etmeye gayret göstermişlerdir. Mücerret bilginin anlaşılması, müşahhas bilgiye ait metaforlar üzerinden anlatılmaya ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Tasavvufta bilginin kaynağı ve değeri hem epistemolojik hem de ontolojik bakımdan gerek sūfi çevrelerce gerekse de felsefe, psikoloji ve sosyoloji gibi farklı ilmi sahalarda değerlendirme konusu olmuştur. Tasavvufta bilgi, doğası gereği metaforlarla içli dışlı bir anlatım/aktarım geliştirme zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla tasavvufi bilgi hususunda yazın sahasında, içerisinde metaforik anlatımın barındığı öğelere sıklıkla yer verilmiştir. Allah Teâlâ hakkındaki bilgi ise tasavvufi literatürde “marifet” olarak adlandırılarak su metaforuyla ilişkilendirilmiştir. Suyun yalın, benzersiz ve hayatî nitelikleri göz önünde bulundurulduğunda bu benzeşimin derin manalar içerdiği düşünülebilir. Tasavvufun birincil kaynağı olarak addedilen Kur’an-ı Kerim’de suyun pınar, yağmur, nehir ve deniz başta olmak üzere türlü görünümünün zikredildiği, benzer sûrette Hacı Bektâş-ı Velî’nin *Makâlât* adlı eserinde marifet bahsinde âriflerin sıfatlarını ihdâs etmek üzere suyun farklı görünümüne ilgili Kur’an ayetleri ile birlikte atıfta bulunduğu görülecektir. Bu yönüyle *Makâlât*, marifetin ve âriflerin su metaforuyla ilişkilendirilmek sûretiyle açıklandığı bir eser hüviyetindedir. Bu çalışmada marifetin ve âriflerin suya benzetilmeleri *Makâlât* temel alınarak dört başlıkta incelenecektir. Marifetin hayat kaynağı olması yönüyle pınarlardan fışkıran sular gibi hayat verici bir niteliğe haiz olduğu belirtilmiştir. Bu pınar, bilgi yönünden marifetin canlandırıcı hususiyetini ve aynı zamanda iman mihverinde bir sıçrayışı sezdirmektedir. Ayrıca eserde âriflerin asıllarına olan sevgisi, Allah Teâlâ’nın da onları sevdiği, âriflerin de tıpkı sular gibi geri aslına dönme çabası içerisinde oldukları belirtilmiş olup, ârifler bu yönüyle denizlere kavuşmak üzere akan nehirlere benzetilebilir. Yer altı ve yer üstü sularının tamamının nihâî varış noktalarının deniz olduğu bilinmekte olup, âriflerin bu zorunlu akışı farkındalıklı bir iştiaqla deneyimlediği düşünülebilir. Eserde âriflerin suya benzetilmesindeki diğer cihet, suyun temizliği ve temizleyiciliğine ilişkin olarak ortaya konulmuştur. Buna göre ârifler, suyun kirli bir nesneyi barındırmayıp kendi kendisini temizlemesi gibi sözlerini ve fiillerini haram ve çirkinliklerden arındırabilmektedirler. Nitekim gökten inen tertemiz yağmurların yeryüzündeki kirleri temizlediği gibi yağmura benzetilen gözyaşlarının da mâsiyetleri temizlediği ihsâs edilmiştir. Son olarak ârifler su gibi buldukları kabın rengini almalarından dolayı suya benzetilmişlerdir. Suyun bulunduğu kabın rengini ve şeklini alması, içinde bulunulan hâlin, vaktin gereğini yerine getirmek, âni yaşamak ve ânda kalmak, dolayısıyla sūfilerin ibnû'l-vakt oluşları ile ilişkili bir mana açılımında değerlendirilmiştir. Diğer taraftan tasavvufi telakkide marifetin nihayeti Allah’ın rengine boyanmak olarak ifade edilmiş olup, âriflerin hakikat denizinde kaybolarak buldukları kabın rengini aldıkları düşünülmüştür. *Makâlât*’ta belirtildiği üzere marifetin son makamında “Kendini tanıyan Rabbinı tanı” esasına göre kulluğunu idrak noktasında dönüşüm geçiren âriflerin denize kavuşan sular gibi tevhid çerçevesinde bilme deneyimini elde ettikleri ve bu bilgi ile hakikatin kapısına vardıkları görülecektir. Sonuç olarak bu çalışmada mezkûr eserde marifetin

ve âriflerin su metaforuyla ilişkilendirilerek açıklanması üzerine etraflıca bir değerlendirme yapılmaya gayret edilecektir.

Anahtar Kelimeler

Tasavvuf, Hacı Bektâş-ı Velî, Marifet, Makâlât, Ârifler, Su, Tevhid

Atıf Bilgisi

Boyras, Edibe. "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Makâlât Adlı Eserinde Marifetin Sembolü Olarak Su Metaforu". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (Mart 2025), 363-384. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1565481>

Geliş Tarihi	11.10.2024
Kabul Tarihi	25.01.2025
Yayın Tarihi	15.03.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme *Bu makale, 26-27 Nisan 2024'te gerçekleşen Nevşehirli Âlimler Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Makâlât Adlı Eserinde Marifetin Sembolü Olarak Su Metaforu" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.
Etik Beyan	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Water Metaphor as a Symbol of Ma'rifa in Hacı Bektaş-ı Veli's Makālāt*

Edibe Boyraz

[0000-0002-2388-5855 | edibe.boyraz@bozok.edu.tr](mailto:edibe.boyraz@bozok.edu.tr)

Yozgat Bozok University, Faculty of Theology, Department of Sufism, Yozgat, Türkiye

ROR ID: [04qvdf239](https://orcid.org/04qvdf239)

Abstract

In the course of history, the unveiling and interpretation of knowledge have been understood through both concrete and abstract dimensions. Thinkers have often employed metaphorical narratives interwoven with tangible examples to render abstract ideas more comprehensible and effectively communicate their thoughts. Abstract knowledge is thus conveyed and interpreted through metaphors rooted in concrete experiences. In Sufism, the source and value of knowledge have been explored from both epistemological and ontological perspectives, not only within Sufi circles but also across disciplines such as philosophy, psychology, and sociology. Due to its nature, knowledge in Sufism necessitates a mode of expression and transmission deeply intertwined with metaphorical representation. Consequently, Sufi literature frequently incorporates elements rich in metaphorical language to articulate the dimensions of spiritual knowledge. In Sufi discourse, knowledge of Allah (God) is referred to *ma'rifa* (gnosis) and is often symbolized through the metaphor of water. Considering water's simple, unique, and life-sustaining qualities, this metaphor carries profound meanings. The Qur'an, regarded as the primary source of Sufism, frequently references various forms of water, such as springs, rain, rivers, and seas. Similarly, in *Makālāt*, the work of Hacı Bektaş-ı Veli, references to water appear alongside Qur'anic verses in the context of *ma'rifa*, illustrating the attributes of the 'arifün (those endowed with gnosis). As such, *Makālāt* stands out as a text that explains *ma'rifa* and the 'arifün through the symbolic lens of water. This study examines the analogy between *ma'rifa* and water, as well as the association of 'arifün with water, as presented in *Makālāt*, under four main themes. First, *ma'rifa* is described as a life-giving source, akin to the waters gushing forth from springs. This metaphor highlights *ma'rifa*'s revitalizing quality in terms of knowledge while simultaneously alluding to a leap of faith rooted in the axis of belief. Additionally, *Makālāt* emphasizes that the 'arifün love their origins, reciprocated by Allah's love for them, and likens their striving to return to their source to the rivers flowing towards the seas. It is understood that all subterranean and surface waters eventually converge in the seas, symbolizing the 'arifün's conscious and passionate journey toward unity with their divine origin. The second dimension of the water metaphor pertains to its purity and purifying nature. The 'arifün are likened to water in their ability to cleanse themselves and others from impurities, both literal and metaphorical. Just as water does not retain dirt but purifies itself, the 'arifün purify their words and actions from sin and ugliness. The text further evokes the imagery of pure rain descending from the heavens to cleanse the earth, drawing a parallel with tears likened to rain that wash away sins. Lastly, the 'arifün are compared to water for their ability to take on the color and shape of the vessel they occupy. This reflects their capacity to adapt to their circumstances, live in the present moment, and fulfill the requirements of their spiritual state. In Sufi thought, this adaptability aligns with the concept of being *ibn al-waqt* (a child of the moment). Additionally, in Sufi teachings, the ultimate realization of *ma'rifa* is expressed as being "dyed in the color of Allah", suggesting that the 'arifün, immersed in the ocean of divine truth, take on the color of their divine essence. As noted in *Makālāt*, at the ultimate station of *ma'rifa*, the 'arifün undergo a transformation aligned with the principle of "Whoever knows himself knows his Lord." In this transformation, they attain a unifying knowledge of the Divine, akin to waters reaching the sea, and thereby arrive at the gates of truth. This study

aims to provide a comprehensive analysis of how *ma'rifa* and the '*arifün*' are explained through the metaphor of water in the aforementioned work.

Keywords

Sufism, Hacı Bektaş-ı Veli, *Ma'rifa* (Gnosis), Makâlât, '*Arifün* (Gnostics), Water, Tawhid

Citation:

Boyras, Edibe. "The Water Metaphor as a Symbol of Ma'rifa in Hacı Bektaş-ı Veli's Makâlât". *Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology* 12/1 (March 2025), 363-384. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1565481>

Date of Submission	10.11.2024
Date of Acceptance	01.25.2025
Date of Publication	03.15.2025
Peer-Review	Double anonymized / Two External *This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "The Water Metaphor as a Symbol of Ma'rifa in Hacı Bektaş-ı Veli's Makâlât", orally delivered at the Symposium of Nevşehirli Âlimler on April 26-27, 2024.
Ethical Statement	This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained from literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ethicilâhiyat@ogu.edu.tr
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author acknowledges that she received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Bilginin çağlar boyunca açığa çıkararak yorumlanması ve karşılık bulması hem müşahhas hem de mücerret bakımdan gerçekleşmiştir. Duyu organları ile algılanabilen boyutta bilginin müşahhas hale gelmesi üzerinden mananın ifade ettiği değer ve bilginin özümsemesi görece olarak daha kolay görünürken, bilginin mücerret düzlemde anlamlandırılması ve ifadesi bazı durumlarda bir muammaya dönüşebilmiştir. Bu noktada tarih boyunca düşünürler fikirlerinin daha etkili ve doğru aktarımını sağlamak adına mücerret olanı, duyu organları ile tecrübe edilebilen örneklerle örülü metaforik anlatım aracı ile izah etmeye gayret göstermişlerdir. Metaforik anlatım, gönderme, gönderimde bulunma, bir kavramı ya da bir olguyu bir adım öteye taşıma, başka bir şeyle ilişkilendirme, benzetme, kıyaslama yolu ile ifadeye kuvvetlilik ve etkililik kazandıran bir araç olup, bir mecaz türü ve edebî bir sanat olarak “istiâre” kavramı ile karşılık bulmakta, istiâre ise manayı açığa çıkarmak adına farklı kelime ya da kavramları ödünç alma/ödünç verme ile mütalaa edilebilmektedir.¹ Tarih boyunca düşüncelerin izahatı, daha iyi anlaşılmayı temin amacıyla metaforik anlatımla gerçekleşmiştir. Bu anlatım tarzında mücerret kavramlar müşahhas hale getirilerek manaya zenginlik katılması arzulanmış ve farklı kelimelerin de bu amaçla ödünç alınması yöntemine başvurulmuştur.²

Tasavvufi bilgi hususunda tarih boyunca yazın sahası içerisinde metaforik anlatımın barındığı öğelere sıklıkla yer verilmiştir. Bu durum hem mücerret bilginin doğası ile hem de tasavvufi bilgi ve tecrübeleri doğru bir biçimde yorumlama yoluyla bilgiyi anlaşılır kılma ve bilginin aktarımını kolaylaştırma çabası ile açıklanabilir. Bilginin her ne kadar müşahhas varlıklar ya da nesnelere binaen nesnel bir gerçeklik yahut da meşruiyet kazandığı düşünülse de müşahhas bilginin dahi haddi zatında mücerret bir hakikati içermekte olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla bilgi doğası gereği bir yönüyle nesnel ve gerçeklikle ilişkili iken, diğer yönü ile ise öznel ve izâfî olabilmektedir. Allah Teâlâ'ya, varlıklara, yaratılışa ve yaratılışın gayesine ilişkin bilgi ise tasavvufi literatürde “marifet” olarak adlandırılmış olup, marifet bizzat Allah tarafından bildirilen bilgi olması hasebiyle görece bilgiden/ilimden üstün ve kıymetli tutulmuştur. Bilginin bilişsel ve duyuşsal bazda anlamlandırılmasındaki güçlük, çetrefillik ve göreceliğe nispetle marifet, sahiplerince daha yalın, mutlak hakikati içeren bir bilgi türü olarak aktarılmıştır. Bu bakımdan Allah Teâlâ hakkındaki bilginin ifadesi manasında, tasavvufi literatürde “su” metaforunun kullanıldığı görülmektedir.

Tasavvufi kaynaklarda bu benzeşimi aktaran ilk isimlerden biri olarak Bâyezîd-i Bistâmî³ (ö. 234/848 [?]) ile karşılaşılacaktır. Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 297/909) de ârifî ve marifetî

¹ Celal Demir - Özge Karakaş Yıldırım, “Türkçede Metaforlar ve Metaforik Anlatımlar”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21/4 (30 Aralık 2019), 1086-1090. İsmail Durmuş - İskender Pala, “İstiâre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2001), 23/315-318. İstiârede benzetilen açıkça zikredilmemekle birlikte, benzetmede mübalağa yoluna gidildiği de belirtilmiştir. Bk. Ali İbn Muhammed es-Seyyid es-Şerîf Cürçânî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü (Ta'rîfât)*, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), “Rahmet”, 110.

² Adem Çatak, “Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Mesnevi Adlı Eserinde Su Metaforu”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/7 (2015), 36; Ethem Cebecioğlu, “Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi'nin Bazı Tasavvufî Kavramlara Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXVIII (1998), 128.

³ Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Luma fi't-tasavvuf*, thk. Abdülhalim Mahmud-Taha Abdülbaki Sürür (Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Hadise, 1960), 57; Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, ed. Abdülhâlim Mahmûd (Kahire: Matabe Müesseset dâre'l-şab, 1989), 510-516. Bâyezîd-i Bistâmî ile ilgili ayrıca Bk. Abdurrahman Bedevî, *Şatahâtü's-süfyye* (Kuveyt: Vekâletü'l-

tanımlamak için su metaforuna başvurduğu görülmektedir.⁴ Ancak makalemize de konu olan “Dört kapı kırk makam” düşüncesinin ve marifetin su metaforu ile ilişkilendirilmesi fikrinin kaynağını esasen Ahmed Yesevî'den (ö. 562/1166) aldığı görülmektedir. Ahmed Yesevî'ye atfedilen *Fakrnâme* adlı eserde bu düşüncenin temelleri açıkça ortaya konulmuştur. Bu eserin *Makâlât* ile benzerlikleri dikkat çekicidir. Yine Ahmed Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet*'inde de marifete dair bilgilerin “hakikat denizi” ve “can bostanı” gibi ifadelerle açıklandığı görülmektedir.⁵ Yaşadıkları yıllar arasında bir hayli zaman farkı mevcut olduğundan ötürü tarihsel olarak izahı zor gözükse de efsanevî anlatılarda ve menkıbelerde Hacı Bektâş-ı Velî'nin (ö.669/1271[?]) Ahmed Yesevî'nin takipçisi yahut da müridi olduğunda ittifak edilmektedir.⁶ Diğer taraftan unsurlar bazında ya da “dört kapı” bağlamında olmasa da Ferîdüddin Attâr'ın (ö. 618/1221) sembolik bir dile dayalı olarak kaleme aldığı *Mantku't-tayr* eserinde de marifetin su ile benzeşimine sıklıkla yer verdiği gözükmektedir.⁷ Ancak bu benzeşimin unsurlar bazında ve yine *Makâlât* ile benzerlikler içeren fakat halka hitap eden değil de farklı bir üslupla ve sistematik olarak ele alınması ise İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ile birlikte vuku bulmuştur. *Tedbîrâtü'l-ilâhiyye* İbnü'l-Arabî'nin tevhid konusunda telif ettiği ilk eserlerden olup, esasen memleket idaresine dair siyaset bilgisini barındıran bir eser olmasının yanında, bu eserde insan şehri modeli üzerinden insan ve kâinatın tekabülîyeti, makro-kozmos/mikro-kozmos uyumu olarak, insanın alem-i sağır olduğu hakikatinden hareketle ortaya konmuş, dört unsur bilgisi tevhid öngörüsü ile birlikte aktarılarak konuya oldukça derinlikli bir boyut kazandırılmıştır.⁸ İbnü'l-Arabî

Matbûât, 1987); Feridüddin Attâr, *Evliya Tazkireleri*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Semerkand Yay., 2018); Süleyman Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2020).

⁴ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 510-516; Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Taarruf*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yay., 2014), 201. Cüneyd-i Bağdâdî ile ilgili ayrıca Bk. Ali Hasan Abdülkadir, *Resâilü'l-Cüneyd* (Kahire: Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1988); Süleyman Ateş, *Cüneyd-i Bağdâdî: Hayatı, Eserleri ve Mektupları* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2002).

⁵ Ahmet Yesevî, *Fakr-nâme*, haz. Abdurrahman Güzel (Ankara: Öncü Basımevi, 2007); Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, haz. Kemal Eraslan (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1991), 194. Ayrıca Bk. Abdurrahman Güzel, “Ahmet Yesevî'nin Fakr-Name'si ile Hacı Bektaş'ın Makâlât'ında Dört Kapı-Kırk Makam Mukayesesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2 (Ağustos 1995), 6-12; Kadir Özköse, “Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Dört Kapı Ve Kırk Makam Anlayışı”, *AKADEMİK Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Haziran 2017), 99-133.

⁶ Seyfullah Korkmaz, “Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş Veli”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/11 (2001), 326.

⁷ Attâr eserinin birçok yerinde özellikle deniz metaforuna tevhid/marifet bağlamında ağırlık vermiştir. Örneğin incident ve denizden bahsetmekte, bu denizi ve inciyi bulamayanların tevhid sırrına eremeyeceğini belirtmektedir. Yine pek büyük ve engin olan böyle bir denizde âlem bir zerredir, bir zerre de âlemdir. Hayret denizi ve Hz. Peygamber'e göğüsünde seriat güneşi ve marifet denizi ifadelerini kullanırken, Allah tapısının ulu bir deniz olduğunu söylemiştir. Bk. Ferîdüddin Attâr, *Mantku't-tayr*, çev. Yaşar Keçeci (İstanbul: Kırkambar Yay., 1998) 25-36, 79.

⁸ İbnü'l-Arabî'nin insan memleketinde hükümdar küllî ruh yahut da insân-ı kâmile, vezir küllî akla, hükümdarın eşi ve kerîmesi nefse, memleket bedene, başşehir yahut da saray kalbe, hazîne hayâl hazînesine, kadî adâlete, ferman havâtıra, düşman iblise, düşmana gönderilen elçiler zekâ, ilim, şecâat, vefâ, diyânet, havf ve recâyâ, düşmandan gelen elçiler hırs, kibir, korkaklık, ceahâlet ve cimriliğe, ordular ise arşı taşıyan meleklerle ve dört unsura tekabül etmektedir. Hükümdar (ruh) düşmanları ile bizzat harbe girmemeli, kumandan ve emirlerini tayin etmelidir. Kendisi “ilim sahili”nde oturmalı ve gerektiğinde “ilim denizi”ne açılıp düşmanı peşinden sürükleyerek orada onu mahvetmelidir. Harp esnasında hükümdar kalpte bulunmalıdır. İbnü'l-Arabî ruhu Hz. Mûsa'ya, İblis'i Firavun'a ve ilmi de deryaya teşbih ile beyan etmiştir. Buna göre İblisî ilim denizine peşinden sürüklemediği vakit, ilim denizi onu yutacak ve oracıkta düşman helak olacaktır. “Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah'tır. Allah'ın gücünün her şeye yettiğini ve yine Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığını bilirsiniz diye O'nun buyruğu gelip, bunlar arasında (bütün evrende) sürekli gerçekleşir” (Talâk 65/12) ayeti uyarınca insan-ı sağır dahî bir âlemdir. Buna göre her bir ferdin “semâ”sı akıldır. Onların felekleri zâhir ve bâtın duyularıdır. Her birinin sûreti arzdr ve onların deryaları da kalpleridir. Ayrıca eserde bahr-ı ilim ve bahr-ı vahdet

Fütûhâtü'l-Mekkiyye isimli eserinde ise unsurların yaratılışına yer vermiş ve ilk yaratılan unsurun “su” olduğuna değinmiştir.⁹ Hacı Bektaş-ı Velî'nin çağdaşı ve tasavvufî hakikatleri sembolik/metaforik anlatımla buluşturan bir diğer mutasavvıf ise Mevlânâ'dır (ö. 672/1273). Hususiyetle *Mesnevî*'de su metaforunun tevhid öğretisi ile uyumlu bir biçimde ve marifetin sembolü olarak yer bulduğu görülecektir.¹⁰ Ayrıca mutasavvıf bir Türk şairi olan Yunus Emre (ö. 720/1320 [?]) de şiirlerinde marifet kavramıyla su metaforunu buluşturmuştur.¹¹ Bu ve bunun gibi örneklere bakıldığında tasavvufî marifet kapısının sembolünün su ile karşılık bulunduğu düşünülebilir. Suyun hem basit, yalın, benzersiz oluşu ve hem de hayâtî hüviyeti göz önünde bulundurulacak olursa bu benzeşimin derin bir manayı ihtiva ettiği görülecektir. Hacı Bektaş-ı Velî'nin *Makâlât*'ı, marifetin ve âriflerin su metaforu ile ilişkilendirilmek sûreti ile açıklandığı ve anlamlandırıldığı bir eser olma özelliğini muhafaza etmekte olup, bu çalışma ile mezkûr eser bağlamında marifetin su ile ilişkisi tahlil edilerek aktarılmaya gayret gösterilecektir.

1. Hacı Bektaş-ı Velî'nin *Makâlât*'ında Dört Grup İnsan

Hacı Bektaş-ı Velî, “Dört Kapı Kırk Makâm” olarak adlandırılan ve tasavvufî düşüncenin kilometre taşları olarak addedilebilecek, dört farklı kapıda dört farklı zümreyi açıkladığı *Makâlât* adlı eserinde metaforik anlatıma sıklıkla başvurmuş, dört hayâtî unsuru dört grup insan tipolojisi ile ilişkilendirmiştir. Bu yönüyle *Makâlât*'ın yalnızca tasavvuf ilmini değil, aynı zamanda insanın kişilik özelliklerini inceleyen, “tipleri” ve “ayırıcı özellikleri”¹² belirleyerek insan psikolojisini belli bir sistem üzerine bina eden kişilik psikolojisi ilmini de ihtivâ eden bir eser hüviyetine sahip olduğu düşünülebilir.

Makâlât'ta belirttiği üzere insan hava, ateş, toprak ve su olmak üzere dört unsurdan/nesneden terkip olunarak yaratılmıştır. Bu dört unsur¹³ dört zümre ile karşılık

ifadelerine yer verilmekte ve akl-ı evvel, nûr denizi olarak ifade edilmektedir. Bk. İbnü'l-Arabî, *Tedbirat-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi*, çev. Ahmed Avni Konuk (İstanbul: İz Yayıncılık, 1992), XXIV, XXVI, XXIX, 15, 248, 317-320.

⁹ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 1/20.

¹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak (İstanbul: MEB Yayınları, 1995). Ayrıca konuyla ilgili olarak Bk. Çatac, “Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Mesnevî Adlı Eserinde Su Metaforu”, 35-65.

¹¹ Yunus Emre, *Divân (Seçmeler)*, haz. Mustafa Tatcı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021). Yunus şiirlerinde aşk denizi, hakikat denizi, kudret denizi gibi ifadeler kullanmıştır. Konuyla ilgili olarak Bk. Gökhan Tunç, “Yunus Emre'nin Şiirlerinde Su Metaforu”, *Folklor Akademi Dergisi V/2 (2022)*, 474-482.

¹² Kişilik kuramlarından Ayırıcı Özellik Yaklaşımına göre kuramcılar, ayırıcı özellikleri ve tipleri belirleyerek çok sayıdaki insanın davranışlarını kestirmeye ve tanımlamaya gayret ederler. Bu alandaki çalışmalar “tipoloji” sisteminin üzerine odaklanmıştır. Bu kurama göre bireyin kişiliği, temel özelliklerinin bir sentezidir ve bu temel özellikler bilindiği takdirde bireyin kişiliği de öğrenilmiş olmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yahya Turan, *Kişilik ve Dindarlık* (Ensar Neşriyat, 2017), 52-53. Ayrıca insanlardaki farklı kişilik özelliklerine değinerek, ilmi'l-kıyâfet ve ilmi'l-ferâset bahislerine yer veren sûfi müellifler arasında İbrahim Hakkı Erzurumî'ye de yer verilebilir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Hakkı Erzurumî, *Marifetnâme*, çev. Faruk Meyan (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1980).

¹³ Anâsır-ı erbaa “dört unsur” olup, klasik felsefede su, toprak, ateş ve havadan ibarettir. İslam felsefesindeki “dört unsur” anlayışı Antik Yunan düşüncesinden neşet etmektedir. “Arche” olarak ifade edilen “ilk madde” Thales'e göre su, Anaximenes'a göre hava, Herakleitos'a göre ise ateştir. Empedokles ise bunların dördünün birlikte kâinatın ana maddesini teşkil ettiğini söylemiştir. Eflâtun'un da dört unsur fikrini kabul ettiği bilinmektedir. Aristo ise, dört unsur teorisini sistemleştirip tabiat bilimlerine hâkim bir görüş haline getirmiştir. Bk. Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 15-35, 21-23, 187a. Dört unsur nazariyesi Helenistik dönemde daha da çok benimsenerek Arapçaya aktarılmış ve fizikten tıp ve ahlaka değin geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Bu konuyu ilk ele alan İslam filozofu Kindî ve sonrasında Farâbî'dir. Unsurlar nazariyesine son halini veren İslam filozofu İbn Sînâ'dır. Söz konusu dört ana maddede evâil adımı verdiği ilk keyfiyetler mevcuttur. Buna göre ateşe sıcaklık, havaya nemlilik, suya soğukluk ve toprağa kuruluk

bulmaktadır: âbidler, zâhidler, ârifler ve muhibler. Âbidler şeriat bölüğündendir ve asılları hava, yani rüzgârdır. Rüzgâr şifa ve kuvvet olup, âbidler de gece gündüz Allah Teâlâ'nın ibadetinden ayrılmazlar. Zâhidler, tarikat kavminden olup, asılları ateştedir. Gece gündüz yanar ve kendilerini yakarlar. Ârifler üçüncü bölük olup asıllarının sudan olduğu ve marifet taifesinin mensupları oldukları belirtilir. Su temizdir ve temizleyicidir. Ârif de hem temizdir ve hem de temizleyicidir. Dördüncü bölük muhibler olup, asılları topraktır. Toprak rıza ve teslimiyet timsali olup, muhib de teslimiyet ve rıza üzeredir.¹⁴ Her şey aslına dönmektedir; su suya, toprak toprağa, ateş ateşe, rüzgâr rüzgâra döner ve karışır.¹⁵ Nitekim “Sizi *ondan (topraktan) yaratık, yine ona döndüreceğiz ve sonra oradan bir defa daha çıkaracağız*”¹⁶ buyurulmuştur.

Hava ve ateş hafif elementler iken, toprak ve su ağırdır.¹⁷ Doğada toprak, ateş, su veya havanın saf hâlde olmadığı, aksine bunların her birinin hepsinin karışımından oluştuğu belirtilmiştir.¹⁸ Öte yandan ateş ve toprak elementi gibi birbirine zıt elementlerin cebirsel ifadeyle aralarında bir orantının bulunduğu bilinmektedir ve bu iki maddeyi birbirine bağlayan iki araç gerekmekte olup, bu da matematiksel bir orantı ile açıklanmaktadır. Bu orantıya göre ateş ve toprak gibi katı iki maddeyi birbirine bağlayacak olan hava ve su gibi iki araç vardır. Buna göre, Allah Teâlâ ateş ve toprak arasına su ve havayı koyarak bu bileşimlerin tümünü birbirleriyle uyumlu ve orantılı hâlde getirmiştir. Böylelikle ateş hava için ne ise, su da ateş için öyledir; görünür ve elle tutulur dünyanın iskeleti böylelikle birbirine bağlanmıştır. Dört maddeden oluşan evrenin bedeni meydana gelmiş ve mükemmel bir orantı vasıtasıyla birbirleriyle uyumlu bir dostluk içerisinde ve aynı zamanda onları birleştiren güç sayesinde ayrılmaz bir bütünlükte dirler.¹⁹

Tabiatta bulunan ve *Makâlât*'ta da karşılığını bulan bu elementlerin hem birbirine zıt görünen bir yapıda, hem de birbirine hayâtî bağlarla bağlı olduğu, dördünün de hakîkatin bir parçası olduğu ve hem tek başına hem de hep bir arada iken tevhidî sembolize ettikleri düşünülebilir. Nitekim içinde yaşanan ve canlıların yaşamı için elverişli bir düzenle yaratılan yerküre, bu dört elementin kenetlenmişçesine yoğrulduğu ve tüm zıt görünümüne rağmen birbiri ile uyumlu olduğu bir yapı arz etmektedir. Tasavvufî manada dört kapiya mensup dört

keyfiyetleri hakîmdir. İbn Rüşd, Câbir b. Hayyân, İbn Bâcce ve İbn Tufeyl de unsurlar nazariyesine dair fikir beyan etmişlerdir. İshrak felsefesinin kurucusu Sühreverdi el-Maktûl de unsurların ve feleklerin ilk nurdan sudûr ettiğini belirterek “kavâbis” olarak nitelendirdiği unsurların bu nurlardan nasıl meydana geldiğini belirtir. Tasavvufî düşünceye başta felsefî olmak üzere birçok boyut kazandıran İbnü'l-Arabî dört unsur teorisine de tasavvufî bir boyut kazandırmıştır. Bk. H. Bekir Karlığa, “Anâsır-ı Erbaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1991), 3/149-151; İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler (el-İşârât ve't-tenbihât)*, çev. Muhittin Macit-Ali Durusoy-Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 102-106; Kindî, *Felsefî Risâleler*, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 212-216; İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkîyye*, 1/154. İbnü'l-Arabî'ye göre Allah Teala insanı halife kılmış ve bu halifeyi beden şehrinde dört unsur üzere yaratmıştır: Hava, ateş, su ve toprak. Bk. İbnü'l-Arabî, *Tedbirat-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi*, 106-107. Ayrıca Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*'ında dört unsurun insan bedenindeki tekabülîyetini ayrıntılı olarak aktarmıştır. Bk. Hacı Bektâş-ı Velî, *Maqâlât*, ed. Ali Yılmaz (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 98-101.

¹⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Maqâlât*, 44-56.

¹⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Maqâlât*, 55.

¹⁶ *Kur'an Yolu* (Erişim 30 Ocak 2023), Taha 20/55.

¹⁷ Hüseyin Gazi Topdemir (ed.), *İbn Sina Şifa Kitabı / Tıp Kanunu, Felsefe Meseleleri, Müzik / Fikir Mimarları Dizisi* (Say Yayınları, 2013), 360.

¹⁸ Topdemir, *İbn Sina Şifa Kitabı / Tıp Kanunu, Felsefe Meseleleri, Müzik / Fikir Mimarları Dizisi*, 88.

¹⁹ Carl Gustav Jung, *Psychology and Religion* (New York: Pantheon Books, 1958), 120-121.

grup insanın ve hatta aynı dünya üzerinde yaşayan, dört ayrı unsurdan müteşekkil karakter tipolojisine sahip olan tüm insanların benzer biçimde hem ferdi olarak hem de hep birlikte yaratımın sonsuzluğu, varlığın birliği açısından ve ilâhî bilginin birer parçası olmak bakımından tevhidin mümessili oldukları düşünülebilir.

1.1. Marifetin Sembolü Olan Suyun Nitelikleri ve Önemi

Su, hemen her kültür ve dinde yaratılışın temelindeki asıl unsur sayılmış, evrensel bir arketip olarak iyileşme, sonsuzluk, hayat, yenilenme, doğurganlık, kutsallık ve temizlenme nitelikleri ile birlikte anılmıştır.²⁰ Kur'an'da da her canlının sudan yaratıldığı²¹ ve Allah'ın arşının suların üzerinde bulunduğu²² belirtilmiştir. Su, doğal hâlinde soğuk ve nemlidir, kolayca dağılabilir ve yine birçok şekilde bir araya gelip birikebilir bir yapıdadır. Su, kolayca farklı şekillerde parçalara ayrılırken, kolayca yenilerini kabul edebilir.²³ Su nemli olması nedeniyle susuzluğu giderir ve vücudun doğuştan gelen nemini korur. Besinlerin sindirimine ve emilimine yardımcı olur.²⁴ Suyun belli bir şekli olmadığı için, tüm şekilli varlıklardan daha güçlü olduğu düşünülür. Bunun nedeni, suyun hem her şeyi değiştirmesi ve yenilemesi hem de içindeki hiçbir şeyin önceki hâlini devam ettirememesidir.²⁵

Su, doğadaki dört temel unsurdan biri olmakla birlikte, tüm canlı organizmaların yaşamını sürdürmesi için büyük bir öneme haizdir. Diğer taraftan su, toplumsal, kültürel ve bireysel bazda metaforik ve simgesel manalar da içermektedir. Birçok araştırmacı eski kültürlerden itibaren suyun imgesel değerini ortaya koymuş ve insanın su ile doğrudan ilişkisinin kaçınılmazlığına vurgu yapmışlardır. Su, yaşamın özüdür ve yaşam su ile başlamaktadır. Su, bilkuvvede evrenin varoluşundaki ilk madde, tüm güçlerin öncülü ve ayrışmamışlığın sembolüdür. Su temizleyici, süsleyici, söndürücü, güzelleştirici, tazeleyici niteliklere sahip olmasının yanında aynı zamanda yıkıcı ve aşındırıcı bir özelliğe de sahiptir. Dolayısıyla su yalnızca hayat ile değil, ölüm ile de ilişkilendirilmiştir. Varoluşun hem başında hem de sonunda suyun mevcut olduğu düşünülebilir. Birçok kadim kültürde görüldüğü üzere, Türk kültüründe de suyun metaforik ve imgesel manası vardır.²⁶

Su, Türklerin kültür ve inanç kodlarında daima büyük bir değer görmüştür. Tarih boyunca Türklerin suya, sahip olduğu niteliklerden mühlhem farklı manalar yükledikleri gözlemlenmiştir. Eski Türk geleneklerinde de su kutsal bir mana ifade etmektedir. Suya saygısızlık yapılmamaya itina gösterilir, suyun ruhu olduğuna inanılır. Hatta bu inanişâ “yer-sub” olarak yer verilmiş ve “yer-sub”un Türk uygarlığında mitolojik vatan anlamını taşıdığı belirtilmiştir. Türk düşüncesinde suyun varlıkların özü yahut da ilk varlık ve yaratılışın ilk ve temel çekirdeği olarak kabul edildiği ifade edilmiştir. Buna göre evren ilk olarak su ve topraktan yaratılmış olup, su

²⁰ Salime Leyla Gürkan, “Su”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2009), 37/440-442.

²¹ Enbiyâ, 21/30.

²² Hûd, 11/7.

²³ Topdemir, *İbn Sina Şifa Kitabı / Tıp Kanunu, Felsefe Meseleleri, Müzik / Fikir Mimarları Dizisi*, 360-361.

²⁴ Shaykh Hakim Moinuddin Chishti, *The Book of Sufi Healing* (Rochester, VT: Inner Traditions International, 1991), 64.

²⁵ Çatak, “Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Mesnevi Adlı Eserinde Su Metaforu”, 37; Abdulkadir Kiyak, “Geleneksel Türk İnanışlarındaki Kültürünün Elazığ'daki İzleri”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/4 (2013), 23.

²⁶ Tunc, “Yunus Emre'nin Şiirlerinde Su Metaforu”, 474. İskender Pala, “Su”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2009), 37/442-443.

niteliği ile evrenin oluşumuna neden olan temel unsur olarak addedilmiştir.²⁷ Türk kültür ve düşünce yapısında su, kendisiyle ve kendisi gibi “aziz” olunabilecek yegâne maddî unsur olarak yer almaktadır.²⁸

Su, varoluşun evrensel özünü sembolize ederek kaynak ve köken olma özelliğini üstlenir. Bu yönüyle su, her biçimden önce gelerek her yaratımı desteklemekte olup, varoluşun tüm olasılıklarının hazinesi gibi değerlendirilebilir. Eliade'e göre yaratılışın paradigmatik imgesi, dalgaların ortasında beliren bir adaya benzemektedir. Suyu dalmak; karadan suya geri dönmek, biçim öncesi gerilemeyi, farklılaşmamış varoluş öncesi biçime yeniden dahil olmayı ifade etmektedir. Suyu dalma, evrenin kökenine dair biçimsel tezahür eylemini tamamlamakta; suya batmak ise biçimlerin çözülmesi anlamına gelmektedir. Nedensel olarak suyun hem ölümlü hem de yeniden doğuşu sembolize etmesi bu şekilde açıklanabilir. Sudaki çözülmeyi yeni bir doğum izlemekte ve diğer yandan yaşamsal potansiyeli dölleyip çoğaltması nedeniyle suyla temas her zaman bir yenilenmeyi beraberinde getirmektedir.²⁹

Kur'an-ı Kerim'de “ekin bitmeyen bir vadi” olarak nitelendirilen çorak Mekke vadisinde Hâcer ve oğlu Hz. İsmâil'e Allah tarafından ihsan edilen “zemzem” Müslümanların değer verdiği ve hâlâ isitfade ettiği bir sudur. İslam'ın suya bakış açısı bu dünya ile sınırlı değildir. Zira ahirette kevserin³⁰ ve selsebilin³¹ müminlere bir mükafat olarak sunulacağına inanılmaktadır.³² İslam'a göre su insanlığın ortak malı olarak telakki edilir ve dolayısıyla azizdir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.): “Üç şey vardır ki, (insanlar onlardan) engellenemezler: Su, ot ve ateş”³³ hadisi, bu hususu ifade etmektedir.

Alçakgönüllülüğün sembolü olarak da bilinen su, tasavvufta hava, toprak ve ateş gibi karakterolojik bir unsur olarak zikredilmektedir.³⁴ Tasavvufta su marifetin ve ilâhî feyzin temsilcisidir. Kâmil nefis ve küllî akıl suya benzetilmiştir. Buna göre insanlığın ortak değeri olan suyun ölçülü, adaletli ve temiz şartlarda kullanılması gerektiği anlaşılmaktadır.³⁵ Öte yandan su,

²⁷ Çatak, “Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Mesnevi Adlı Eserinde Su Metaforu”, 37. M. A. Seyidov - S. Gömeç, “Eski Türk Kitabelerindeki Yer-Sub Meselesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 18/29 (01 Mayıs 1996), 259-265.

²⁸ Mustafa Yavuz - Yudum Çelik, “Bir Drog ve Bileşen Olarak İbn Sina Tıbbında Su”, *Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni* 2/3 (2022), 18.

²⁹ Mircea Eliade, *The Sacred and The Profane: The Nature of Religion* (New York: A Harvest Book, 1956), 130.

³⁰ Kevser'in Allah Teâlâ tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.v) vaat edilmiş olan cennette bir nehir olduğu rivayet edilmiştir. Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Salat”, 53. Kevser, cennette bir havuzun ismi olup, aynı zamanda çok nimet demektir. Yine Kevser kelimesi, çok hayır manasına gelmektedir ve dünya ve âhiret şerefinde bolluk ve çokluğu ifade etmektedir. “Kevser, Rahman isminin membândan kaynakayan bol ilim demektir.” Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Bursevî, *Kur'an Meâli ve Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2010), 23/10894-10898. Ayrıca cömert kimseye de “Kevser” denilmektedir. Râgıb el-İsfahanî, *Müfredât: Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Mustafa Yıldız (İstanbul: Çıra, 2017), 839.

³¹ Selsebilin, cennette iyilere ihsan edilecek, karışımı zencefil olan bir içeceğe haiz pınar olduğu belirtilmiştir. Bk. İnsan, 76/17-18.

³² Pala, “Su”, 37/442-443; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Zemzem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2013), 44/242-246.

³³ İbn Mâce, Sünenü İbni Mâce, (Riyad: Darü's-Selam, 1999), “Ruhûn”, 16.

³⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 580.

³⁵ Kadir Kargı, *Su Ahlakı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 2021), 71.

yaratımdaki önceliğine binaen Allah'ın Cemâl ve Celâl sıfatlarını³⁶ temsil ettiği gibi canlıların yaratımı bakımından “el-Hayy”³⁷ ismine de işâret etmektedir.³⁸

Netice itibarıyla su yaşamın kaynağı ve bilinen tüm hayat biçimlerinin vazgeçilmez unsuru olup, yer yuvarlağının yapısı ve canlıların yaşamını devam ettirmeleri için hayâtî bir ehemmiyete sahip olan, nâdîde bir cevherdir. Su manasına gelen “mâ” kelimesi Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette geçmektedir. Allah Teâlâ'nın insanı ve tüm canlıları sudan yarattığı belirtilmiştir. Yine Kur'an-ı Kerim'de suyun yağmur,³⁹ nehir,⁴⁰ pınar⁴¹ ve deniz⁴² gibi türlü görünümünden ve kaynaklarından da söz edilmekte olduğu görülür.⁴³ Hacı Bektaş-ı Velî'nin *Makâlât* adlı eserinde marifet ile ilişkilendirilen suyun Kur'an-ı Kerim'de geçtiği üzere türlü görünümüne atıfta bulunulduğu görülecektir.

2. Hacı Bektaş-ı Velî'nin *Makâlât* Adlı Eserinde Marifetin Sembolü Olarak Su Metaforu

Seyr u sülûk denilen manevi yolculuğun “Hamdım, piştım, yandım” sözlerine tekabül edecek biçimde metaforlaştırıldığı düşünülmüştür. Buna göre sâlik pınar halinde iken ırmak olur ve son noktada ise denize kavuşur. Ham olma hali pınar ve doğum ile, pişmek Allah'ı arama yolculuğunda ırmak ile, deniz sükût halinde yanmak (vahdet) ile sembolize edilmiştir.⁴⁴ Hacı Bektaş-ı Velî'ye göre ilmin aslı Rahman'dır.⁴⁵ Dolayısıyla o, marifetin kaynağını Rahman'a bağlamıştır. Marifetin kaynağının Allah Teâlâ'nın “Rahman” sıfatına bağlanması “asılları sudandır” denilen ârifler ve marifet hakkında gerek gökten inen tertemiz bir yağmur gerek yerden biten bir pınar gerek aslına kavuşmak için durmaksızın akan bir nehir ve gerekse de içinde türlü canlıların barındığı engin bir deniz gibi rahmetin ve tevhidin simgesi rolünü çağrıştırmaktadır.

³⁶ İbnü'l-Arabî'ye göre varlıkta yalnızca Allah mevcuttur. Celâl ve Cemâl Allah için kendiliğinde ve yaratışındaki zâtî bir nitelik olup, Celâlin sonucu olan heybet ile Cemâlin sonucu olan ünsiyet Yaratan'ın değil de yaratılmışın iki hüviyetidir. Bk. İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, 7/15. Allah Teâlâ âlemleri yaratırken ilk olarak su cevherini yaratmış, cisim ve arazların bilkuvvedeki zatını ona yerleştirmiştir. Bk. İbn Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, 1/20. Bu yönüyle suyun ayrışmamışlığın, tevhidin ve tevhidî sıfatların tecellîgâhı hüviyetinde olduğu düşünülebilir. Diğer taraftan su, iki Hidrojen ve bir Oksijenden müteşekkildir ve polar (kutuplu) bir görünüm sergiler. V harfine benzetilebilecek olan bu yapıda bir uçta oksijen, diğer iki uçta hidrojenler mevcuttur. Tepe ve uçlar pozitif ve negatif olmak üzere farklı yükler taşımaktadırlar. Su, bu yönüyle zıtlıkların bileşimi niteliğine ve aynı zamanda diğer su molekülleriyle bağ kurma noktasında âdeta bir çekim alanı gücüne haizdir. Bk. Yavuz - Çelik, “Bir Drog ve Bileşen Olarak İbn Sina Tıbbında Su”, 14.

³⁷ Enbiya, 21/30.

³⁸ Pala, “Su”, 37/442-443.

³⁹ Nûr 24/43; Rûm 30/48; Lokmân 31/34; Şûrâ 42/28.

⁴⁰ En'âm 6/6; Ra'd 13/3; İbrâhîm 14/32; Neml 27/61, Nûh 71/12.

⁴¹ Bakara 2/60, 74; Yâsîn 36/34; Kamer 54/12.

⁴² Nahl 16/14; Fâtır 35/12.

⁴³ Hacı Mehmet Günay, “Su”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2009), 37/432-437.

⁴⁴ Tunç, “Yunus Emre'nin Şiirlerinde Su Metaforu”, 480. Ayrıca Yunus Emre'nin şu dizelerinin de bu yöndeki manayı kuvvetlendirdiği düşünülebilir: “Dirildik pınar olduk irkildik ırmak olduk/Akdık denize dolduk taşdık elhamdüüllâh” Bk. Yunus Emre, *Divân (Seçmeler)*, 244.

⁴⁵ Mahmud Esad Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makâlât* (Ankara: Seha Neşriyat, 1971), 51.

2.1. Sudaki Hayat Sırrı

Sudaki hayat sırrının “*Her canlıyı sudan yarattık*”⁴⁶ ayeti ile belirgin hale geldiği görülmektedir. Marifet ise kalplerin Allah ile hayat bulması olarak tanımlanmıştır.⁴⁷ Diğer taraftan ayette “Ölü olup da dirilttiği kimse”⁴⁸ olarak, kalben ölü olup da iman ve marifetle kalbine hayat verilen kimsenin kastedildiği belirtilmiştir.⁴⁹ İbnü'l-Arabî (ö.638/1240), Allah Teâlâ'nın âlemleri yaratırken ilk olarak su cevherini yaratması hususunu şöyle beyan etmiştir: “Allah yuvarlaklık ve beyazlıkta bir cevhere benzeyen suyu soğuk-donuk bir dolu tanesi gibi yarattı, cisimlerin ve arazların bilkuvve hâlindeki zatlarını ona yerleştirdi... Ardından Arş'ı yarattı ve er-Rahman onun üzerine istiva etti.” Allah Teâlâ suya hitabında “En övülen Zat benim!” buyurduğu ve suyun utanarak ortasına (kendi kendisine) kavuşmak istercesine geriye çekildiği ve sahile de köpüklerini bıraktığı, bu suyun köpüğünün ise eşyanın çokluğunu ihtiva ettiği aktarılmıştır.⁵⁰

Kulun kendisi üzerinde Hakk'ın kudretinin etkilerini görmesi marifetin belirtilerinden olup, yine muhabbet de marifetin âlâmetleri arasında zikredilmiştir. Zira kişi tanıdığını sevmektedir.⁵¹ Marifette kulda edilgenlik vasfının açığa çıkması söz konusu olup, bu edilgenliğin müşahhas ifadesi “su” ile karşılığını bulmaktadır. Dolayısıyla muhabbet de marifetten sayılmış olup, muhabbetin ise merhamet ile ilişkisi göz önünde bulundurulacak olursa marifet kavramının anlam bakımından muhabbet kanalıyla yine Rahman sıfatına teveccühü söz konusu olacaktır.

Hacı Bektâş-ı Velî'ye göre “Can bahçeye benzer, marifet sudur. İşte susamış bahçeye su ne yaparsa marifet de canı öyle yapar.”⁵² Buna göre can bostandır ve marifet de sudur. Marifetsiz gönül susuz kalmış bir bostana benzemektedir.⁵³ Allah Teâlâ insanda din bostanı ve iman bostanı olmak üzere iki bostan yaratmış, marifet suyunu, insanın gönlüne akıtmıştır.⁵⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, bu noktada “...Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi...”⁵⁵ ayetini zikrederek toprağın suyu özümseyip sindirmesi gibi, marifet suyunun din ve iman bostanında özümsemiğine; bu bostanların âdeta marifet pınarı ile hayat bulup beslendiğine işaret etmiştir.

Diğer taraftan Hacı Bektâş-ı Velî, “Ârifler katında iman akıl üzeredir”⁵⁶ önermesi ile analitik bakımdan iman ve akıl kavramlarını belli bir ahenk içerisinde, birbirleri ile barışık iki kavram olarak nitelemiş, bunu da ârifler ve marifetle bütünleştirerek esasen âriflerin içlerinde bu ahengi; akıl-iman bütünlüğü ve barışıklığını barındırdığını ima etmiştir. Nitekim ârifler ilmi irfâna dönüştürmüştür⁵⁷ ve âriflerin ibadeti hem tefekkür ve hem de dünya ve ahireti terk

⁴⁶ Enbiya, 21/30.

⁴⁷ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 516.

⁴⁸ En'am, 6/122.

⁴⁹ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi (Kesfu'l-Mahcûb)*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 333.

⁵⁰ İbn Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, 1/20.

⁵¹ Serrâc et-Tûsî, *el-Luma fi't-tasavvuf*, 57.

⁵² Hacı Bektâş-ı Velî, *Maqâlât*, 93.

⁵³ İrfan Görtaş, “Hacı Bektâş Velî, Makâlât ve Bilgi Sorunu”, *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* VIII/24 (1996), 1001.

⁵⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Maqâlât*, 93.

⁵⁵ Hucurat, 49/7.

⁵⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Maqâlât*, 68.

⁵⁷ Mehmet Uluküttük, “Hacı Bektâş Velî Makâlât'ında Akıl-İman İlişkinin Din Felsefesi Açısından Tahlili”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi* 66 (2013), 43-51.

etmektedir.⁵⁸ Aslını su ile açıkladığı marifet ehli âriflerin özellikleri asılları itibarı ile değerlendirilecek olursa, tefekkür ile suyun akışkanlığı, yenilenmesi, aynı zamanda suyun toprak ile münasebetinde din ve iman bostanının tefekkür suları ile dirilmesi ve can bulması şeklinde yorumlamak mümkün olabilir. Dolayısıyla aklın imanının insanda husûle gelmesi evresindeki rolüne değil de insanda hâsıl olan imanın ancak akıl ile korunabileceğine dair vurgu yapılmıştır.⁵⁹ Bu söylemde marifet suyunun can bostanını sulaması metaforundan hareketle akıl-iman ilişkisi gözler önüne serilmiş olmaktadır.

Hacı Bektaş-ı Velî'ye göre her şeyin can ile dirilmesi gibi, can da marifetle dirilir. Marifetli can erenler canı iken, marifetsiz can hayvanlar canıdır. O, "Âşık olanların tenleri ölür, canları ölmez" diyerek "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın"⁶⁰ ayeti kerimesini zikretmiş ve böylelikle marifetteki "hayat" sırrına değinmiştir.⁶¹ Yine Hacı Bektaş-ı Velî'ye göre "marifet" ezeli saadet, bâki dervişlik, sonsuz sıhhat, ebedî devlettir ve her kime değdi ise rahatlık onundur.⁶² Bu noktada da marifetin sonsuzluk ve sonsuz hayatla ilintili bir aktarımını müşâhede etmek mümkündür. Nitekim Hacı Bektaş-ı Velî "...ve yine cennet içinde ırmaklar vardır"⁶³ diyerek marifet bahsinde sonsuzluğa atıfla suyun bu dünyadaki hayatın ve ilmin kaynağı olmakla beraber aynı zamanda ahirette de suyun zikrediliyor oluşuna değinerek su ve marifet ilişkisindeki inceliğe dikkatleri çekmiştir.

2.2. Âriflerin Temizliği ve Temizleyiciliği

Hacı Bektaş-ı Velî'ye göre âriflerin aslı sudandır. Hacı Bektaş-ı Velî ârifleri "ma'rifet" topluluğu olarak adlandırmıştır. Buna göre ârif temiz olduğu kadar temizleyici de olmalıdır. Âriflerin gerek temiz olma gerekse temizleyici olma özellikleri ilk olarak söz söylemedeki mahâretleri konusunda öne çıkmıştır. Âriflere göre sözün üç ön yüzü ve bir de ardı olduğu belirtilmiştir. Ârifler, sözün ardını söyleyerek utanılacak bir duruma düşmezler.⁶⁴ Dolayısıyla âriflerin söz söylemedeki inceliklere vâkif oldukları ve bu yolla ilk olarak dillerini arındırdıkları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan ârifin sıfatı hakkında "Allah'ı tanıyan bir kimsenin sözü az, hayreti daimî olur" denilmiştir.⁶⁵ Marifette, kulun kendi irâdesi ve kudreti ile kazanmasına imkân bulunmayan, Hakk'ın inayetinin kulun üzerine yönelmesi söz konusu olup, bu da sürekli olarak aklın hayrette kalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla marifette hayret içinde kalmak söz konusudur. Nitekim Şiblî (ö. 334/946) "Marifet, hayretin devamlı oluşudur" demiştir. Şaşkınlık ve hayret iki türde olmaktadır. Birincisi bir şeyin mâhiyeti ve varlığı, diğeri ise bir şeyin keyfiyeti hakkındadır. Allah'ın varlığı hususunda ârifin herhangi bir şüphesi yoktur. Allah'ın nasıl bir varlık olduğu ve keyfiyeti konusunda ise akıl yetersiz kalmaktadır. Neticede ise Hakk'ın

⁵⁸ Hacı Bektaş-ı Velî, *Maqâlât*, 52.

⁵⁹ Ulukütük, "Hacı Bektaş Velî Makâlât'ında Akıl-İman İlişkisinin Din Felsefesi Açısından Tahlili", 54.

⁶⁰ Âl-i İmran, 3/169.

⁶¹ Hacı Bektaş-ı Velî, *Maqâlât*, 86.

⁶² Hacı Bektaş-ı Velî, *Maqâlât*, 94.

⁶³ Hacı Bektaş-ı Velî, *Maqâlât*, 102. "...içinde ırmaklar vardır" ayeti de aynı babda marifet hususunda bu bahsin hemen akabinde zikredilmiştir. Ra'd, 13/3. Bu ayet gibi, Kur'an'da cennetteki ırmaklara atıfla "Rabbine itaatsizlikten sakınanlara vaad edilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzölmüş bal ırmakları bulunan bir bahçedir" ayeti de mevcuttur. Muhammed, 47/15.

⁶⁴ Hacı Bektaş-ı Velî, *Maqâlât*, 48-51.

⁶⁵ Hücvirî, *Hakikat Bilgisi (Kesfu'l-Mahcûb)*, 340.

vücudunda yakîn, keyfiyetinde hayret hâli hasıl olmaktadır.⁶⁶ Bu noktada ârifin söz söylemedeki temizliği, temizleyiciliği ve seçiciliği, onun marifetindeki hayretin bir neticesi olarak da telakki edilebilir. Hayretin daimî oluşu, sözü az ve öz hâle getirmektedir.

Hz. Peygamber “Su temizdir, onu hiçbir şey pisletmez”⁶⁷ sözü ile suyun doğal olarak temiz ve temizleyici niteliği olduğunu belirtmiş ve suyun kirlenmesini ise arızî bir durum olarak görmüştür. Su, beden ve elbisede bulunabilecek maddi kirlilerden arınmayı sağladığı gibi gusül ve abdest gibi hükmî kirlilik hâllerinden de arınmayı sağlar. Dolayısıyla her tür temizliğin aslı ve doğal aracı sudur.⁶⁸ Suyun kendisini arıtır temizlemesi, içinde pis bir madde bırakmaması gibi, ârif de kendi kendisini temizler, içerisinde şirk barındırmaz; o saf bir tevhid üzeredir. Hacı Bektâş-ı Velî bu duruma şu sözleriyle açıklık getirmiştir: “Ve hem ârifler katında şirk murdardır. İçlerinde koymayıp dışarı bırakırlar, böylece kendilerini arıtır temizlerler. O hâlde şöyle bilmek gerekir ki, kendisini temizleyemeyen başkalarını da temizleyemez. Şu kadar ki; şeriat sözüne göre, elbiseye ve vücuda pislik değse su ile yıkanınca hem elbise hem de vücut temiz olur. Hem cünüplüğünü giderir. Ve sonra abdestli olur.” Allah’u ulaştırmak için namaz kılmak gereklidir. Namaz için abdest, abdest için de su gereklidir.⁶⁹ Kulun zâhirde su ile temizlenip Allah’ın huzuruna varmaya hazır hâle gelmesi gibi, bâtını da yıkayıp temizlemesi icap etmekte ve bu da marifetle mümkün olabilmektedir.

Hacı Bektâş-ı Velî’ye göre insanın temiz olmayışının nedeni içinde şeytana has fiiller bulundurmasıdır. Buna göre, bir kuyu suyuna bir damla dahi içki karışacak olsa o sudan içilmeyeceğini, hatta o su taşsa ve etrafında otlar bitse ve koyunlar bu otlarla beslenecek olsa, bu hayvanların etini yemenin haram olacağını belirtir. Kötü huy ve ahlak da tıpkı böyle içine girdiği bünyeyi tümüyle sağlıksız hâle getirebilir, ibadetlerinin boşa gitmesine neden olabilir. Bu noktada az ya da çok, bu kötü huy ve ahlakın müminin bünyesinde hiç bulunmaması gerekliliğine işaret eder ve âriflerin bu arınmayı gerçekleştirebildiklerini ifade eder.⁷⁰ Ayette de “*Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz*”⁷¹ buyurulmuştur. Eserde içkinin haram olduğunu bildiren ayete yer verilmeyle birlikte esasen takvada bir inceliğe de dikkat çekilmiştir.⁷²

Sufilere göre marifet, özel bir sıfat olup, Allah Teâlâ’yı isim ve sıfatları ile tanımaktır. Marifet ehli, tüm işlerinde Allah’a karşı sadık ve samimidir, kötü ahlaktan temizlenmiştir. Kalbi daima Allah’a bağlıdır ve Hakk’ın kapısında durur. Neticede ise Allah ona rahmetiyle yönelerek güzel ihسانlarda bulunur. Kulun, nefisinden uzaklaşarak onun âfetlerinden uzak kaldığı ölçüde marifeti elde ettiği ifade edilmiştir.⁷³ Ârif hiçbir şeyden kirlenmeyen ve her şeyin kendisi ile parıldadığı kimse olarak betimlenmiştir.⁷⁴ Yine ârifin sıfatlarına ilişkin, hiçbir şeyin onu kirletmeyeceği ve

⁶⁶ Hücvirî, *Hakikat Bilgisi (Kesfu'l-Mahcûb)*, 334-339.

⁶⁷ Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, (Riyad: Dârü's-Selam, 1999), “Tahâret”, 34.

⁶⁸ Günay, “Su”, 37/432-437.

⁶⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Maqâlât*, 51.

⁷⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Maqâlât*, 51-52.

⁷¹ Maide, 5/90.

⁷² Osman Cilacı, “Hacı Bektâş-ı Velî'nin Din Anlayışı ve Makâlât'ındaki Yorumları Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2* (1993), 127.

⁷³ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 510-516.

⁷⁴ Serrâc et-Tûsî, *el-Luma fi't-tasavvuf*, 56.

her şeyin onunla sâfiyet kazanarak tertemiz olacağı kimse olarak bahsedilmiştir. Marifetin son makamı kendini tanımak olarak belirtilmiştir⁷⁵ ve Allah'ı tanıyan kimsenin yaşantısı temiz ve saf, hayatı tatlı ve hoş olur, denilmiştir.⁷⁶ Böylelikle kendini tanıyan insanın bünyesinde hiçbir yabancı maddeye geçit vermeyen akışkan bir akarsu gibi kendisini arıtma yoluyla nefisini tezkiye edeceği ifade edilmiştir.

Hacı Bektaş-ı Velî, gözyaşını yağmura benzetmiştir.⁷⁷ Marifetin makamları açıklanırken kanaatkarlık buluta, açlık da gök gürültüsüne benzetilmiştir. Gök gürültüsü ve bulutun yağmura sebep teşkil etmesi gibi, kanaatkârlık ve açlığın da hikmet ve marifete neden olacağı belirtilmiştir.⁷⁸ Dolayısıyla marifet kavramı bu noktada tekrar yağmura benzetilmiştir. Diğer taraftan ârifin gözü ağlarken kalbi güler, denilmiştir. Ayette ise şöyle buyurulmuştur: “*Peygambere indirileni dinledikleri zaman hakkı bildiklerinden dolayı onların gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün.*”⁷⁹ Cüneyd-i Bağdadi; ârifin sıfatlarına ilişkin, herkesin üzerine bastığı yer gibi (tahammüllü) olması gerektiğini, herkesi gölgesinde barındıran bulut gibi iyiliğinin umûmî olması gerektiğini ve yağmur gibi sevdiğine/sevmediğine; herkese suyunu akıtıp fayda ve hayır vermesi gerektiğini belirtmiştir.⁸⁰

Yağmurun yeryüzü toprağına fayda ve hayat vermesinin yanı sıra temizleyici bir niteliğe de sahip olduğu söylenebilir. Yağmurun temizliğine yönelik olarak “*Gökten tertemiz su indirdik*”⁸¹ buyurulmuştur. Bir hadis-i şerifte ise “Sinek başı kadar bile olsa gözünden Allah korkusuyla yaş çıkan ve bu yaşı yanaklarına degecek kadar akan hiçbir mü'min yoktur ki Allah onu ateşe haram etmesin!”⁸² buyurulmuştur. Dolayısıyla yağmurun ateşi söndürmesi gibi Allah için akıtılan gözyaşının da âdeta insanı cehennem ateşinden muhafaza ederek arındırdığı düşünülebilir. Hacı Bektaş-ı Velî de eserinde benzer ifadelere yer vermiştir: “Gök ağlar, yer güler ve gökten yağar, yerden biter”. Ağlamak, gözyaşı dökmek kula, affetmek ise Allah'a mahsustur.⁸³ Buna göre, yeryüzünün (gönlünün) arınarak yenilenip hayat bulması için kulun, gökten inen yağmur gibi gözyaşını akıtması gerektiği düşünülebilir. Nitekim Mevlânâ gözyaşının temizleyiciliği ve hayat vericiliği hususunda şu sözleri zikretmiştir: “...O'ndan başka bütün mahlûkat hem sanatında hem sözünde üstada tâbidir, örneğe muhtaçtır. Bu söze yabancı değilsen bir hırkaya bürün, bir viraneye çekil ve gözyaşı dök! Çünkü Âdem, Tanrı it'âbindan ağlamakla kurtuldu; tövbekârın nefesi ıslak göz yaşlarıdır...”⁸⁴ “İnleyen dolap gibi gözü yaşlı ol ki can meydanında yeşillikler bitsin.”⁸⁵ Dolayısıyla gökten inen yağmurların yeryüzünü temizlediği gibi, gözyaşlarının da insanı günahlardan arındırdığı ve marifet yağmurlarının gönül toprağına can verdiği düşünülebilir.

⁷⁵ Hacı Bektaş-ı Velî, *Mağâlât*, 78.

⁷⁶ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 510-516.

⁷⁷ Hacı Bektaş-ı Velî, *Mağâlât*, 102.

⁷⁸ M. Es'ad Çoşan vd., “Hacı Bektaş ve Makâlât'ının Arapça Aslı Hakkında”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XLV/2 (2011), 34.

⁷⁹ Maide, 5/83.

⁸⁰ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 510-516.

⁸¹ Furkan, 25/48.

⁸² İbn Mâce, “Zühd”, 19.

⁸³ Hacı Bektaş-ı Velî, *Mağâlât*, 94.

⁸⁴ Mevlânâ, *Mesnevi*, I/1631-3

⁸⁵ Mevlânâ, *Mesnevi*, I/821

2.3. Âriflerin Aslını Sevmesi

Marifet, kulun kendi hakikatini kuşatması, kendisinin aleyhindeki ve lehindeki şeyleri bilmesi, farkına varmasıdır. Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909): “Marifet, sana ve Hakk’a ait şeyleri bildendir” buyurmuştur. Marifet, nihayetler bölümündeki on makamın ilki olup, bir şeyi olduğu gibi ihâta etmek manasına da gelmektedir.⁸⁶

Sûfîlerin ilâhî muhabbetle kendilerinden geçerek gaybet hâlini yaşamaları ile Allah Teâlâ'nın zikrinin kendilerini kuşattığı ve dolayısıyla kendilerinden geçerek nefslerini unuttukları aktarılır. Öyle ki bu hâli yaşayan sufi artık Allah'tan başkasına yönelmez, O'ndan başkasını görmez.⁸⁷ Âriflerin ilâhî muhabbete gark olmaları ve asıllarını sevmeleri hususunda Hacı Bektâş-ı Velî şöyle demiştir: “Ârifin aslı sudandır... Ayrıca suyun aslı yeşil mücevherdendir. Mücevherin aslı Allah'ın kudretindedir. Bundan dolayıdır ki ârifleri Yüce Allah sever. Çünkü onların aslı O'ndandır. Aslın kendinden geldiği aslını sevmesine şaşılmaz.”⁸⁸ Suyun aslının mücevher oluşu gibi, âriflerin aslının mücevher olduğu, mücevherin de aslının Allah'ın kudretinden olduğu ve dolayısıyla bu ifadelerle aslın aslına muhabbetinin tabii bir durum olduğu gözler önüne serilmiş olmaktadır. Öte yandan Kur'an'da “*Taze etinden yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur*”⁸⁹ buyurulmuştur. Denizlerin, içinde yaşayan canlılarla birlikte insanların da istifadesine sunulmasından hareketle, âriflerin de canlı cansız tüm varlıkların kendisiyle dostluk kurduğu ve kendisinden istifade ettiği kıymetli mücevherlere benzetilmesi mümkün olacaktır.

Allah Teâlâ tıpkı denizler gibi nehirleri de insanların istifadesine sunmuştur.⁹⁰ Ayrıca *Makâlât*'ta insanın gözyaşları ırmaklara benzetilmiştir.⁹¹ Mevlânâ ise ağlayan gözlere ilişkin şu tespitlerde bulunmuştur: “Ağlayan göz ne mübarektir. Onun aşkıyla yanıp kavruyan yürek ne mukaddestir. Her ağlamanın sonu gülmektir. Sonunu gören adam, mübarek bir kuldur. Akarsu neredeyse orası yeşerir; nerede gözyaşı dökülürse oraya rahmet nazil olur.”⁹² Diğer taraftan âriflerin suya benzemesi yönünden “Su gibi geri aslına döner, birikir” denilmiştir.⁹³ Su döngüsünde gerek yerüstü ve gerekse de yeraltı sularının nihâî dönüş yerlerinin deniz olduğu bilinmektedir.⁹⁴

Diğer taraftan Hakk'ın varlığındaki marifet bizzat O'nun varlığında hayret içinde kalmayı gerektirmektedir. Kul Allah'ı tanıyınca tümü ile kendini O'nun bağında görür; kendi varlığını ve yokluğunu O'nunla bulup, kulun sükûnu ve hareketi O'ndan olunca, O'nun kudretinde hayrette kalarak kendinden fenâ bulur. Bu yüzden “Kim kendini tanırsa, Rabbini tanır” denilmiştir. Kişi kendini fenâ ile tanırsa, Hak'ta bekâ ile tanımış olmaktadır. Kendinde fenâ bulan kişi, akıl ve sıfatlarının da fânî ve yok hükmünde olduğunu bilir. Bir şey akıl ile kavranır ve bilinir durumda

⁸⁶ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 526; Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Tasavvufa Yüz Basamak (Menâzilü's-Sairin)*, çev. Abdürrezzak Tek (İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2019), 153.

⁸⁷ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 511.

⁸⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Maqâlât*, 52.

⁸⁹ Nahl, 16/14.

⁹⁰ İbrahim, 14/32.

⁹¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Maqâlât*, 98.

⁹² Mevlânâ, *Mesnevi*, 1/818-820

⁹³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Maqâlât*, 51.

⁹⁴ H. Gamze Hastürk (ed.), *Çevre Eğitimi* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2019), 104.

olmayınca ise O'nun hakkındaki marifette yalnızca hayret mümkün olabilir.⁹⁵ Dolayısıyla âriflerin tıpkı aslına kavuşmak için çağlayan, hayrete düşen bir nehir gibi durmaksızın seyr hâlinde oldukları anlaşılacaktır. Bu noktada âdeta bir nehir gibi akıp giden gözyaşlarını da ârifleri Allah Teâlâ'ya yaklaştırarak rahmeti celp edecek vasitalardan biri olarak telakkî etmek mümkün olabilecektir.

2.4. Âriflerin Rengi

Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât*'ta marifetin cevabını beyan ederken "Allah'ın rengiyle boyandık"⁹⁶ ayetine de yer verir.⁹⁷ Sûfiler genel olarak varlığın bir olduğunu, çokluğun sûrette kaldığını ifade etmek için deniz örneğini kullanmışlardır.⁹⁸ Bâyezîd-i Bistâmî, nehirlerin denize kavuşunca sükûn ve huzur bulduğunu ifade etmiştir.⁹⁹ Denize ulaşan suların denizin keyfiyetinden nasiplenerek onun rengini aldıkları bilinmektedir. Nitekim ârifin, hakîkat denizine kapılıp kaybolduğu belirtilmiş olup, sufilere göre marifet kabaran dalgalara benzetilmiş ve ona dalan kimsenin inip çıkarak içinde yüzeceği belirtilmiştir.¹⁰⁰ Mevlâna denizle olan ilişkisini şu sözlerle dile getirmiştir: "Canım da denize feda olsun, aklım da. Canın da kan diyetini bu deniz vermekte, aklın da. Ayağım oldukça denizde yürürüm, ayağım kalmazsa yine su kuşları gibi denize dalarım."¹⁰¹ Marifetin kemâli ise, kulun bir değişim olmadan tüm hâllerinde Allah için ve Allah ile olmasıdır. Böylelikle ârifin hâli, mâsivâdan soyutlanmıştır. Bu, marifetin kemâlidir.¹⁰² Bu noktada marifet sahibi kulun, kalbini Allah'a bağlaması neticesinde suda hâsıl olduğu üzere farklı hâller içerisinde bulunsa bile esasen yapısının değişmezliği söz konusu olabilecektir.

Bâyezîd-i Bistâmî âriflerin özellikleri hakkında; "Suyun rengi bulunduğu kaba göre değişir. Su beyaz bir kapta ise sen onun rengini beyaz, siyah bir kapta siyah, sarı bir kapta sarı, kırmızı bir kapta kırmızı sanırsın. Ârif ve velîler de böyledir. İnsanları da değiştirip hâlden hâle sokan o hâllerin sahibidir, Hakk'ın tecellileridir" demiştir. Cüneyd-i Bağdâdî ise ârifin hâli ile ilgili su ve içinde bulunduğu kapla ilişkili misal vermiştir. Şöyle ki, su renksizdir ve suyun rengi içinde bulunduğu kabın rengini yansıtır. Ârif de tıpkı bunun gibi içinde bulunduğu hâlin gerektirdiği gibi davranır. Dâima ilâhî nûr içinde olduğundan dolayı, Allah'ın nûrunu/rengini yansıtır. *Makâlât*'ta ise aynı minval üzere ârifler hakkında "Hangi kaba girerse o kap su gibi temiz olur. Hem de kendisinden başka nesne ona benzemez, rengi bilinir..." denilmiştir. Buna göre ârif kimse kul olmak hasebiyle kulluğun gerektirdiği gibi yaşar, vaktinin rengini alır. Yardım vaktinde yardım, ibadet zamanı ibadet, nasihat zamanı nasihat, iş zamanı iş, gibi. O, kaba göre renk ve şekil alan su gibidir. İhlâslı ibadetleri, güzel işleri de kap gibidir; o ibnû'l-vakttir. Yahut da ârif kap gibidir; hangi tecellîye mazhar olursa o tecellînin rengini alarak onu yansıtır. O ayna gibidir ve ilâhî tecellîler onda zuhûr eder. Bu söz, suyun berraklığı ve temizliği mesâbesinde içinde bulunduğu kabın rengini yansıtmaması ve o rengin hususiyetini taşıması manasına gelmektedir. İçinde bulunduğu kabın renginin suyun sâfiyetine bir tesiri yoktur; dışarıdan bakıldığında suyun

⁹⁵ Hücvirî, *Hakikat Bilgisi (Kesfu'l-Mahcûb)*, 340.

⁹⁶ Bakara, 2/138.

⁹⁷ Hacı Bektaş-ı Velî, *Mağâlât*, 94.

⁹⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2012), 65.

⁹⁹ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, 347.

¹⁰⁰ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 510-516.

¹⁰¹ Mevlânâ, *Mesnevi*, II/1358-9.

¹⁰² Serrac et-Tûsî, *el-Luma fi't-tasavvuf*, 62.

şu veya bu renkte olduğu görülür. Ârifler de böyledir.¹⁰³ Mevlânâ'nın şu sözlerinin de mezkûr bağlam içerisinde derin bir mana barındırmakta olduğu görülecektir: “Hak küpünün rengi Hak boyasıdır. Onda her şey bir renge boyanır. Birisi küpe düşse de sen, ona kalk desen neşesinden ‘Beni kınama. Küp benim’ der.”¹⁰⁴

Sûfiler ilmiyle amel eden kimsenin ârif/ehl-i irfân olduğunu kastederler. Dolayısıyla marifet yaşayarak kazanılan bir bilgidir. Nitekim ârifler de tıpkı su gibi buldukları kabın rengini ve şeklini alırlar. İlim küllî olup, marifet cüz’idir. İlim daha genel ve tümel bir bilginin ifadesi iken, irfân ve marifet ise genelin parçalarına dair daha ayrıntılı ve özel bir bilgi türüdür. Bir şeyi/bir kimseyi bilmek ve tanımak birbiri ile aynı mana içermez. Marifet bir şeyin zâtına, mâhiyetine; ilim ise o şeyin niteliklerine, hâllerine ve etkilerine ilişkin öznel ve ayrıntılı bilgi olup, bir şeyi olduğu gibi ihâta etmektir.¹⁰⁵ Marifet, erken dönem tasavvuf literatüründe tevhidin bir diğer adı olarak aktarılmıştır. Cüneyd-i Bağdâdî'nin de “tevhid denizi” ibaresini, marifeti beyan kastıyla kullandığı görülmektedir.¹⁰⁶

Hacı Bektâş-ı Velî *Makâlât*'ında marifet ve tevhid ilişkisini şu sözlerle aktarmıştır: “Marifet ağacının başı tevhiddir. Özdeki imandır. Kökü yakınlık ve tevekküldür. Budakları nehy-i münker, suyu havf ve recâ, yemişleri ilim, müminlerin gönlüdür. Başı arştan yukarıdadır.”¹⁰⁷ Diğer taraftan güzel söz, Kur'an-ı Kerim'de kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetilmiştir.¹⁰⁸ Bu noktada *Makâlât*'ta belirtildiği üzere âriflerin söz söylemedeki seçiciliğinin ve temizliğinin tevhid bağlamında yeniden mana kazandığı görülecektir.

Netice olarak, tevhidin ne olduğunu ancak marifet ehli bilmektedir. İlim bilmek olup, âlim bilgi sahibi, ilim ehli kişidir, denilebilir. Ârif ise Allah Teâlâ'nın kendi zatını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşâhede ettiği irfân sahibi kimsedir. İrfânî bir bilgi türü olan marifet ve Allah'ın varlığının ve birliğinin bu yolla bilinmesi manasındaki marifetullah ise ancak nefsini tanıyarak ve onu arındırarak gerçekleşebilmektedir.¹⁰⁹ Nitekim Hacı Bektâş-ı Velî *Makâlât* adlı eserinde “Kendini tanıyan Rabbini tanır” esasını, marifetin şartı ve marifet makamlarından sonuncusu olarak zikretmiştir.¹¹⁰ Dolayısıyla “Kendini tanıyan Rabbini tanır” esasının, marifetin ve âriflerin su metaforu ile ilişkilendirilmesine dair aktarımların tamamını, tüm cihetleri ile kuşattığı düşünülebilir. Bu bağlamda suyun pınar, nehir, yağmur ve deniz görünümleri ile ilişkilendirmek sûreti ile serdedilen manaları; sudaki/marifetteki hayat sırrını, âriflerin temizliği ve temizleyiciliğini, âriflerin asıllarını sevmelerini ve âriflerin Allah'ın rengine boyanmalarını

¹⁰³ “Suyun rengi kabının rengidir” ifadesi hem Bâyezid'e hem de Cüneyd'e nispet edilmiştir. Serrac et-Tûsî, *el-Luma fi't-tasavvuf*, 57. Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Taarruf*, 201; Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 510-516. Hacı Bektâş-ı Velî, *Mağâlât*, 51. Süleyman Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik İslam Toplumlarında Sufî Gelenekler ve Derviş Tipleri* (Dergah Yayınları, 2009), 106.

¹⁰⁴ Mevlânâ, *Mesnevi*, II/1345-6.

¹⁰⁵ Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik İslam Toplumlarında Sufî Gelenekler ve Derviş Tipleri*, 103-104. Kâşânî, *Tasavvuf sözlüğü*, 526. el-Herevî, *Tasavvuf'ta Yüz Basamak (Menazilü's-Sairin)*, 153.

¹⁰⁶ Muhammad Abdul Haq Ansari, “Tek Fâil Doktrini: Cüneyd'in Tevhid Görüşü”, çev. Muhammed Bedirhan, *Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 2/1 (14 Temmuz 2023), 96; Ali Hasan Abdülkadir, *Resâilü'l-Cüneyd*, 61.

¹⁰⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Mağâlât*, 106.

¹⁰⁸ İbrahim, 14/24.

¹⁰⁹ Nesrin Sofuoğlu, “Hacı Bektâş Velî'nin Makâlâtı Bağlamında İnanç ve Ahlâk Öğretileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2021), 546-552. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 413.

¹¹⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Mağâlât*, 78.

“Kendini tanıyan Rabbini tanır” esası ve çerçevesi içerisinde yorumlamak ve konumlandırmak doğru olacaktır.

Sonuç

Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Makâlât* adlı eserinde marifetin sembolü su metaforu ile ifade edilmiştir. Tasavvuf geleneğinde bu benzeşimin kaynağını tevhid ilkesinden almakta olduğu düşünülebilir. Nitekim sufilerin gözünde marifetin, genel itibariyle tevhid ile eşdeğer tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda ayırışmamışlığın simgesi olarak suyun marifet ve tevhidle ilişkilendirilmesi tabii bir sonuç olarak kabul edilebilir. Billhassa tasavvufun inceliklerini metaforlar ve teşbih gibi sembolik araçlarla ortaya koyan edebî eserlerde bu benzeşime sıklıkla yer verildiği görülebilir.

Tasavvufî literatürde anâsır-ı erbaa da denilen dört unsur nazariyesinin “Dört kapı kırk makam” düzleminde ilk olarak yer bulmasının Ahmed Yesevî ile gerçekleştiği görülmektedir. Hacı Bektâş-ı Velî'nin bu manada konuya Kur'an ayetleri ve hadislerle birlikte ayrıntı ve boyut kazandırdığı düşünülebilir. Nitekim tasavvufî literatürde genel itibariyle mezkûr manayı ihsâs etmek üzere ağırlıklı olarak suyun “deniz” görünümüne atıfta bulunulmuş olmasına karşın, Hacı Bektâş-ı Velî'nin eserinde, Kur'an ayetlerinde de yer bulduğu üzere suyun tüm görünüşlerinin zikredildiği görülecektir. Su, pınar, yağmur ve nehir görünümünde seyr u sülûka devam eden sâlike benzetilebilir. İnsan da su gibi bir pınardan doğarak nehre ulaşır akar, buharlaşır, yağmur olup yağar ve nihayetinde ise denize dökülür. Bu yönüyle denizin, sükûna erişmiş sular topluluğu olması bağlamında ârif-i billâhî yahut da insân-ı kâmilî temsil ettiği anlaşılabilir. Hacı Bektâş-ı Velî'nin marifet makamlarının sonunda yer verdiği üzere “Kendini tanıyan Rabbini tanır” esasınca kulun, kendisini kulluk çerçevesinde yeniden tanıyıp tanımlayarak, geldiği ve gideceği yeri fark edebileceği, bu farkındalıkla Rabbine kavuşmak için tıpkı yerküredeki bir su tanesi gibi yol alabileceği düşünülebilir. Hakikatinin bir damla su olduğunu idrak ederek kulluk çerçevesinde kendisini tanıyan ârife göre su gibi akmak, yağmak, bazen dinginken bazen coşmak gibi eylemler, ihlâs ile ifâ edilen ibadet neş'esi olarak telakki edilebilir. Nitekim insan, âlem-i sağır olarak nitelenmiştir. Buna göre kâinatta vuku bulan tüm oluşlar insanın zâhirinde ve bâtınında da yer bulabilecektir. Bu veçheden bakıldığında marifet bağlamında suyun edilgenlik, canlılık, coşkunluk, dinginlik, temizlik ve temizleyicilik, halden hale geçse bile yapısındaki değişmezlik gibi nitelikleri, kendini ve Rabbini tanıma yolculuğundaki insanın nitelikleri ile bağdaştırılabilir. Bu çalışmada Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Makâlât* adlı eserinde kullandığı su metaforunun, marifet kavramı ve ârifler özelinde ihtiva ettiği mana anlaşılmaya çalışılmıştır.

Kaynakça | References

- Abdülkadir, Ali Hasan. *Resâilü'l-Cüneyd*. Kahire: Darü'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 1988.
- Ansari, Muhammad Abdul Haq. "Tek Fâil Doktrini: Cüneyd'in Tevhid Görüşü". çev. Muhammed Bedirhan. *Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 2/1 (14 Temmuz 2023), 85-100. <https://doi.org/10.32739/ustad.2023.3.41>.
- Aristoteles. *Fizik*. çev. Saffet Babür. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Attâr, Ferîdüddin. *Evlîya Tezkireleri*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2018.
- Attâr, Ferîdüddin. *Mantıku't-tayr*, çev. Yaşar Keçeci. İstanbul: Kırkambar Yay., 1998.
- Ateş, Süleyman. *Cüneyd-i Bağdadî: Hayatı, Eserleri ve Mektupları*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2002.
- Bedevî, Abdurrahman. *Şatahâtu's-süfiyye*. Kuveyt: Vekâletü'l- Matbûât, 1987.
- Bursevî, İsmail Hakki. *Kur'an Meâlî ve Tefsiri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2010.
- Cebecioğlu, Ethem. "Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi'nin Bazı Tasavvufî Kavramlara Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXVIII (1998), 123-154.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, 2009.
- Cilacı, Osman. "Hacı Bektaş-ı Velî'nin Din Anlayışı ve Makalat'ındaki Yorumları Üzerine". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (1993), 121-133.
- Coşan, Mahmud Esad. *Hacı Bektâş-ı Veli Makâlât*. Ankara: Seha Neşriyat, 1971.
- Coşan, M. Es'ad vd. "Hacı Bektaş ve Makâlât'ının Arapça Aslı Hakkında". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XLV/2 (2011), 1-38.
- Cürçânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid es-Şerîf. *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü (Ta'rîfât)*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çatak, Âdem. "Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Mesnevi Adlı Eserinde Su Metaforu". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/7 (2015), 35-65.
- Demir, Celal - Karakaş Yildirim, Özge. "Türkçede Metaforlar ve Metaforik Anlatımlar". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21/4 (30 Aralık 2019), 1085-1096. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.599335>.
- Durmuş, İsmail - Pala, İskender. "İstiâre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/315-318. İstanbul: TDV Yay., 2001.
- Ebu Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Riyad: Dâru's-selam, 1999.
- Eliade, Mircea. *The Sacred and The Profane: The Nature of Religion*. çev. Willard R. Trask. New York: A Harvest Book, 1956.
- Görtaş, İrfan. "Hacı Bektaş Velî, Makâlât ve Bilgi Sorunu". *Erdem: İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* VIII/24 (1996), 999-1005.
- Günay, Hacı Mehmet. "Su". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/432-437. İstanbul: TDV Yay., 2009.
- Gürkan, Salime Leyla. "Su", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/440-442. İstanbul: TDV Yay., 2009.
- Güzel, Abdurrahman. "Ahmet Yesevî'nin Fakr-Name'si ile Hacı Bektaş'ın Makâlât'ında Dört Kapı-Kırk Makam Mukayesesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 2 (Ağustos 1995), 6-12.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Mağâlât*. ed. Ali Yılmaz. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, Beşinci baskı., 2013.
- Hastürk, H. Gamze (ed.). *Çevre Eğitimi*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2019.
- Herevî, Abdullah el-Ensârî el-. *Tasavvufta Yüz Basamak (Menazilü's-Sairin)*. çev. Abdurrezzak Tek. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2019.
- Hücvirî, Ali b. Osman Cüllâbî. *Hakikat Bilgisi (Kesfu'l-Mahcûb)*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.

- İbn Mâce. *Sünenü İbn Mâce*. Riyad: Darü's-selam, 1999.
- İbn Sînâ. *İşaretler ve Tembihler (el-İşârât ve't-tenbihât)*. çev. Muhittin Macit-Ali Durusoy-Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- İbnü'l-Arabî. *Fütühât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.
- İbnü'l-Arabî. *Tedbirat-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi*. ed. Mustafa Tahralı. çev. Ahmed Avni Konuk. İstanbul: İz Yayıncılık, 1992.
- İbrahim Hakkı Erzurumî. *Marifetnâme*. çev. Faruk Meyan. İstanbul: Bedir Yayınları, 1980.
- İsfahanî, Râgıb el-. *Müfredât: Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Mustafa Yıldız. İstanbul: Çıra, 2017.
- Jung, Carl Gustav. *Psychology and Religion*. New York: Pantheon Books, 1958.
- Kargı, Kadir. *Su Ahlâkı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Karlığa, H. Bekir. "Anâsır-ı Erbaa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/149-151. İstanbul: TDV Yay., 1991.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Tasavvuf sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Kelâbâzî. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Taarruf*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yay., 2014.
- Kıyak, Abdulkadir. "Geleneksel Türk İnanışlarındaki Kültürünün Elazığ'daki İzleri (Aquatic Cult in Traditional Turkish Beliefs and Their Marks in Elazığ)". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/4 (2013), 22-39.
- Kindî. *Felsefî Risâleler*. çev. Mahmut Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Korkmaz, Seyfullah. "Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş Veli". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1/11 (2001), 325-355.
- Kur'an Yolu*. Erişim 30 Ocak 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. ed. Abdülhalim Mahmûd. Kahire: Matabe Müesseset dâre'l-şab, 1989.
- Küçükkaçı, Mustafa Sabri. "Zemzem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/242-246. İstanbul: TDV Yay., 2013.
- Mevlânâ. *Mesnevi*. çev. Veled İzbudak. İstanbul: MEB Yayınları, 1995.
- Moinuddin Chishti, Shaykh Hakim. *The Book of Sufi Healing*. Rochester, Vt: Inner Traditions International, Newly rev. and Updated ed., 1991.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Kahire: y 1374-75/1955-56.
- Özköse, Kadir. "Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makam Anlayışı". *AKADEMİAR Akademik İslam Araştırmaları Dergisi*. 2/2 (Haziran 2017), 99-133.
- Pala, İskender. "Su". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/442-443. İstanbul: TDV Yay., 2009.
- Serrâc et-Tûsî, *el-Luma fi't-tasavvuf*. thk. Abdülhalim Mahmud-Taha Abdülbaki Sürür. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Hadise, 1960.
- Seyidov, M. A. - Gömeç, S. "Eski Türk Kitabelerindeki Yer-Sub Meselesi". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 18/29 (01 Mayıs 1996), 259-265. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000099
- Sofuoğlu, Nesrin. "Hacı Bektaş Veli'nin Makâlâtı Bağlamında İnanç ve Ahlâk Öğretileri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 537-567. <https://doi.org/10.21054/deuifd.1051865>.
- Topdemir, Hüseyin Gazi (ed.). *İbn Sina Şifa Kitabı / Tıp Kanunu, Felsefe Meseleleri, Müzik / Fikir Mimarları Dizisi*. Say Yayınları, 2013.
- Tunç, Gökhan. "Yunus Emre'nin Şiirlerinde Su Metaforu". *Folklor Akademi Dergisi* 2 (2022), 474-482. <https://doi.org/10.55666/folklor.1148352>.
- Turan, Yahya. *Kişilik ve Dindarlık*. Ensar Neşriyat, 2017.

Uludağ, Süleyman. *Bâyezîd-i Bistâmî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Uludağ, Süleyman. Dört Kapı Kırk Eşik İslam Toplularında Sufi Gelenekler ve Derviş Tipleri. Dergâh Yayınları, 2009.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2012.

Ulukütük, Mehmet. "Hacı Bektaş Veli Makalat'ında Akıl-İman İlişkisinin Din Felsefesi Açısından Tahlili". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 66 (2013), 43-58.

Yavuz, Mustafa - Çelik, Yudum. "Bir Drog ve Bileşen Olarak İbn Sina Tıbbında Su". *Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni* 2/3 (2022), 1-19.

Yesevî, Ahmed. *Divân-ı Hikmet Seçmeler*. haz. Kemal Eraslan. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1991.

Yesevî, Ahmed. *Fakr-nâme*. haz. Abdurrahman Güzel. Ankara: Öncü Basımevi, 2007.

Yûnus Emre. *Divân (Seçmeler)*. haz. Mustafa Tatcı. Ankara: DİB Yayınları, 2018.